

САВЧЕНКО Б. Г.

магістр права,
адвокат, арбітражний керуючий,
партнер (головний радник)
(ТОВ «Селепей, Волковецький
і Партнери»)

УДК 94:355.311.97:342](477)“1917”

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.2.77>**ДО ПИТАННЯ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ
«ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА» В УКРАЇНІ В 1917 РОЦІ**

У статті досліджується розвиток «Вільного козацтва» в Україні в 1917 році як добровільних, національних військово-міліційних формувань. На основі аналізу документів констатовано, що формування «Вільного козацтва» стали результатом революційної творчості мас, створювалися за територіальним принципом, базувались на традиціях запорозького козацтва і виконували функції охорони правопорядку, боротьби з анархією, запобігання грабеджам, захисту громадян і їхньої власності. Аргументовано, що рух «Вільного козацтва» знаходився в полі зору Української Центральної Ради, Генерального Секретаріату та його структур. Визначено ключові сегменти нормативно-правового регулювання розвитку «Вільного козацтва», підготовки, обговорення проєктів нормативно-правових актів. Подано авторське бачення впливу громадських структур на нормативно-правове регулювання розвитку «Вільного козацтва». Вивчено діяльність Генерального Секретаріату по підготовці «Статуту «Вільного козацтва» України», обставини його затвердження та нормативно-правового наповнення. Детально проаналізовано структуру та зміст «Статуту «Вільного козацтва» України», зокрема, в частині мети діяльності «Вільного козацтва», членства в товаристві, його організації (у тому числі військової організації) тощо. Підкреслюється, що положення Статуту були демократичними і регламентували всі сфери створення та діяльності формувань. Акцентовано увагу на тому, що нормативно-правове регулювання розвитку «Вільного козацтва» в Україні в 1917 році за своєю правовою суттю співпадає із окремими положеннями чинного законодавства України і є прикладом сталості вітчизняних правотворчих традицій.

Ключові слова: «Вільне козацтво», Українська Центральна Рада, Генеральний Секретаріат, нормативно-правовий акт, проєкт, статут, формування.

Savchenko B. H. To the issue of legal regulation of the development of the «Free Cossacks» in Ukraine in 1917

The article examines the development of the «Free Cossacks» in Ukraine in 1917 as a voluntary, national military and militia formation. Based on the analysis of documents, it was established that the formation of the «Free Cossacks» was the result of the revolutionary creativity of the masses, was created according to the territorial principle, was based on the traditions of the Zaporizhzhya Cossacks, and performed the functions of law enforcement, fighting anarchy, preventing robberies, and protecting citizens and their property. It is argued that the «Free Cossacks» movement was in the field of view of the Ukrainian Central Council, the General Secretariat and its structures. The key segments of regulatory and legal regulation of the development of the «Free Cossacks», preparation and discussion



of projects of regulatory and legal acts were determined. The author's vision of the influence of public structures on the regulatory and legal regulation of the development of the «Free Cossacks» is presented. The activity of the General Secretariat on the preparation of the «Statute of the «Free Cossacks» of Ukraine», the circumstances of its approval and legal content were studied. The structure and content of the «Statute of the «Free Cossacks» of Ukraine», in particular, in terms of the purpose of the «Free Cossacks», membership in the community, its organization (including military organization), etc., were analyzed in detail. It is emphasized that the provisions of the Statute were democratic and regulated all spheres of creation and activity of formations. Attention is focused on the fact that the regulatory and legal regulation of the development of the «Free Cossacks» in Ukraine in 1917, in its legal essence, coincides with certain provisions of the current legislation of Ukraine and is an example of the permanence of domestic law-making traditions.

Key words: «Free Cossacks», Ukrainian Central Rada, General Secretariat, legal act, project, Statute, formation.

Вступ. В умовах Української революції 1917-1921 років постали численні громадські організації і товариства, що були проявом народної революційної творчості. У розмаїтті новостворених структур особливе місце посідають формування «Вільного козацтва» – воєнізовані громадські організації, що були покликані «для охорони правопорядку» та «оборони вольностей українського народу» [1, с. 474].

Нормативно-правове забезпечення розвитку «Вільного козацтва» в умовах революційної стихії є важливою науковою проблемою. Тема актуалізується сучасною війною російської федерації проти України, коли, як в 1917-1918 роках, ми вкотре ведемо боротьбу проти агресора. Елементи громадянської активності та самоорганізації революційної доби багато в чому перегукуються з чинним законодавством України.

Тема нормативно-правових основ розвитку «Вільного козацтва» в Україні в 1917 році не нова в колі як істориків права, так і істориків загалом. Низка робіт вітчизняних дослідників В.Лободаєва [2], В.Верстюка [3, 4], О.Мироненка [1], В.Солдатенка [5], В. Голубка [6], М.Кравчука [7] присвячені заявленій проблематиці чи опосередковано стосуються її певних аспектів. Відзначимо напрацювання щодо відтворення загальної картини формування нормативно-правових основ розвитку «Вільного козацтва» та окремих її складників.

Проте, на наш погляд, у наукових розвідках практично відсутнє дослідження підготовки та прийняття нормативно-правових актів щодо «Вільного козацтва», їх детальний аналіз, що збіднює розуміння створення правового поля досліджуваної проблеми.

Постановка завдання. Дослідити нормативно-правове регулювання розвитку «Вільного козацтва» в Україні в 1917 році.

Результати дослідження. Зародилося «Вільне козацтво» навесні 1917 року у селах Гусаківської волості Звенигородського повіту Київської губернії. 23 квітня 1917 року відбулися установчі збори Гусаківської волосної вільнокозачої громади, яка складалася із 350 вільних козаків. Вільнокозаچه товариство, яке мало діяти в межах волості, назвали відповідно до запорозьких традицій – «Перший Кіш Вільного Козацтва Звенигородського повіту на Київщині».

Заснований Гусаківський волосний козацький курінь поділявся на шість сотень на чолі з сотниками. У сотнях запроваджувалися козацько-демократичні порядки. Козаки мали можливість самостійно, незалежно від позиції козацького товариства, брати участь у вирішенні загальногромадських справ, відвідувати зібрання, лекції [2, с. 65, 66, 67].

За спогадами Ю.Тютюнника, був вироблений Статут Звенигородського козацтва, де мова йшла про те, що: «1. Вільне козацтво організовується для оборони вольностей українського народу та охорони ладу; 2. Воно є територіальною військовою організацією, в яку



мають право вступати громадяни не молодші вісімнадцяти років; 3. Не приймаються до організації люди, ворожі до України, та люди, покарані судом за кримінальні злочини; 4. Всіма справами організації відають командири з радами козацької старшини; 5. На командні посади старшина вибирається. Вибрана старшина призначає собі помічників» [8, с. 98].

Отже, можна вважати, що маємо приклад першого документу статутного характеру, який започаткував ідею нормативно-правового регулювання вільнокозацького руху. Більш детальну інформацію щодо забезпечення розвитку вільного козацтва подає «Інструкція формування Вільного козацтва по Звенигородському повіті» (01 червня 1917 року), яка, за задумом авторів, була б основою для формування Вільного козацтва загалом в Україні. Всі сформовані вільнокозацькі товариства мали підпорядковуватися Українському Генеральному Військовому Комітету [2, с. 71, 72].

08 червня 1917 року на засіданні II Всеукраїнського військового з'їзду представником Звенигородського повіту, одним із організаторів Вільного козацтва С.Гризлом вперше у всеукраїнському масштабі було заявлено про створення загонів вільного козацтва, які виконували функції міліції. Промовець зазначив: «Мета нашої організації, яка налічує 1700 душ (з них 350 кінних) озброєних людей, захищати місцеве населення від грабіжників, боротися з прихильниками старого ладу, дивитися за тим аби пани не лишали незасіяної землі, щоб ліси не нищились. Окрім того ми освідомлюємо населення з національного боку, ширимо українську літературу, закладаємо «Просвіти», «Спілки», і т.п.» [2, с. 73].

Член президії з'їзду І.Гаврилюк [9, с. 204], привітавши вільне козацтво від імені делегатів як силу, що буде протистояти анархії в краї, запропонував, щоб їхня організація підлягала Українському Генеральному Військовому Комітету [10, с. 39]. Реєстрацією Вільного козацтва, за пропозицією С.Петлюри, мав займатися інспекторський відділ УГВК [2, с. 73].

Не пізніше 01 вересня 1917 року Український Генеральний Військовий Комітет підготував проєкт Статуту Українського Вільного Козацтва. У ньому зазначалося, що Вільне Козацтво об'єднує громадян України без різниці стану і віри. Метою товариства були питання культурно-просвітнього, політичного розвитку його членів, їх громадянське виховання, боротьба з контрреволюційними і дезорганізуючими силами: «В час війни – боротися з дезертирством, а при демобілізації вільне козацтво вживає всіх заходів, аби був ненарушен порядок та спокій населення, охороняє маєтки та добро мешканців од знищення їх і грабування і взагалі стоїть на сторожі покою та порядку на Україні».

У проєкті акцент робився на дисципліні – «кожен Козак, пам'ятаючи, що тільки в демократичній дисципліні сила, повинен ставити її, а також свій обов'язок перед громадянством, вище всього».

Козацька громада мала виховувати своїх членів в інтересах до демократії і національних прав українського народу. В проєкті наголошувалося про підготовку національно-свідомої молоді для оборони інтересів рідного краю.

Організовувалися піші та кінні загони добровольців для охорони спокою від різних безпорядків.

Членами громади «Вільне козацтво» могли стати мешканці України не молодше 16 років, не обмежені в правах, які визнавали політичну платформу і Статут громади. Застерегіалося, що колишні поліції і жандарми у «Вільне Козацтво» не приймаються. Визначалися права членів громади, їхні обов'язки, зокрема, підкреслювалося, що вони мають «поширювати історичну свідомість і січеву ідею в громадянстві».

У кожному селі чи місті, незалежно від кількості дворів у ньому і кількості членів громади, засновувалися сотні. Три-чотири волості об'єднувалися в курінь, всі куріні повіти об'єднувалися в кіш, а повіти – в Губернську Генеральну Раду.

Важливо, що на чолі губернських рад мав стояти Український Військовий Генеральний Комітет. Військовими справами мав відати Український Військовий Генеральний Комітет.

Мова йшла про склад та вибори старшини. Полкова старшина мала затверджуватися Генеральним секретарем внутрішніх справ, якому вона підпорядковувалася. Зазначався



порядок проведення зборів товариств різних рівнів, порядок формування і використання бюджету.

І найважливіший акцент проекту: «Українське Вільне Козацтво во всьому повинно підлягати Українській Центральній Раді і Генеральному Секретареві її як Вищим Урядовим органам на Україні» [2, с. 331-334].

Не виключено, що проєкт Статуту «Вільного Козацтва», запропонований УГВК, та дії Генерального секретаріату з метою підпорядкування собі вільнокозачого руху слугували однією з причин скликання в м. Чигирині на Київщині 03-06 жовтня 1917 року I Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва.

Ключовим рішенням з'їзду було створення Генеральної Козацької Ради на чолі з наказним отаманом. Відповідно до постанови цей новостворений орган мав перебрати на себе все керівництво вільнокозачим рухом. Слушним є зауваження дослідника В.Лободаєва про те, «що з'їзд у Чигирині і вибори Генеральної козацької ради – це авантюрна витівка, яка не несла в собі жодного позитиву. Легітимність Генеральної ради була сумнівною від самого початку: з'їзд не був достатньо представницьким і повноважним...» [2, с. 114].

У постанові З'їзду після розгляду проєкту Статуту УГВК щодо формування вільного козацтва З'їзд, «вважаючи на те що в цілому він не може бути прийнятий, змінив його зміст і надав право Генеральній Козацькій Раді оголосити його в цій ухвалі, як дійсний статут до організації козацтва на Україні. Крім цього З'їзд надає право Генеральній Раді оголошувати всякі ухвалені нею інструкції накази, які стосуються до козацької справи» [2, с. 365].

У Декларації Генерального Секретаріату України (29 вересня 1917 року) наголошувалося, що на «... ґрунті війни і економічної руїни в краю поширюється епідемія грабежів, самосудів, анархістичних виступів безвідповідальних груп. Генеральне секретарство внутрішніх справ вважає за найкращий спосіб боротьби з цим лихом активну, організовану самодіяльність і самооборону людності. Для того Секретарство виробляє законопроект про організації «Вільного козацтва», які силою самого життя, здорового інстинкту широким демократичних мас стали виникати по всіх усюдах України. Правильно організоване, організаційно зв'язане з вищим органом влади революційної демократії краю – Генеральним секретаріатом, «Вільне козацтво», що буде в розпорядженні органів місцевого самоврядування, має стати твердою опорою Секретарству внутрішніх справ у боротьбі з елементами безчинства і злодіяцтва» [11, с. 323, 324].

З приводу згаданої Декларації звернемо увагу на тогочасне національне правотворення. На наш погляд, достатньо важливим є твердження вітчизняних істориків права, що здобутком першого етапу законотворення можна вважати декларації Генерального Секретаріату, які «були по суті планами законопроектних робіт, розрахованими на широкий громадський розголос» [12, с. 67].

Справа заснування організацій «Вільного козацтва» обговорювалася 09 жовтня 1917 року на засіданні Генерального Секретаріату. У протокольній постанові уряд ухвалив: «повести сю справу шляхом законодатним і доручити спеціальній комісії виправити проєкт статуту «Вільного козацтва» [11, с. 339].

Прийняття Статуту «Вільного козацтва» Генеральний Секретаріат вважав своїм одним із першочергових завдань. 11 жовтня 1917 року було ухвалено до засідання Центральної Ради 29 жовтня 1917 року «подати справоздання по всім секретарствам і статут «Вільного козацтва». На засіданні комісії Малої ради 14 жовтня 1917 року, де вироблявся порядок денний засідання Центральної ради на 29 жовтня, обстоювати пропозиції Секретаріату мали його представники – Абрамович і Садовський [11, с. 340-341].

У меморандумі Генерального Секретаріату України Тимчасовому уряду Російської республіки від 13 жовтня 1917 року підкреслювалося: «Україна в складі губерній, які підлягають Генеральному секретаріатові, несе на собі як прифронтна полоса весь тягар воєнних умов, котрий особливо збільшується через дезорганізованість військових частин. Загальний заколот, який і без того дається прикро відчувати завдяки близькості фронту, особливо ускладнюється повним незабезпеченням майна й навіть самого життя внаслідок сваволі



проходящих солдатів і частих анархічних виступів. При таких обставинах зовсім неможливі нормальне життя й нормальна праця місцевого населення, яке, однак, має давати армії допомогу своїми силами і засобами» [11, 342].

Зауважимо, що в документі, окрім констатації загрозливої ситуації в Україні, наголошувалося на важливому моменті законодавчого характеру. Небезпідставно Генеральний Секретаріат вважав, що «необхідні рішучі заходи для встановлення ладу, необхідна послідовно видержана система управління краєм і передусім повнота влади крайового органу управління – Генерального секретаріату». Адже «згідно з угодою з Тимчасовим урядом з 3 липня й з інструкцією Генеральному секретаріатові з 4 серпня, він є вищим органом влади на Україні. При цьому не можна випускати з уваги ту дуже важну обставину, що сей останній акт – інструкція Генеральному секретаріатові – значно обмежуючий компетенцію крайового органу управління в порівнянні з обсягом її відповідно угоди з 3 липня, є тим мінімумом прав Генерального секретаріату, далі яких не можна було йти й на який українська демократія пристала з великими труднощами в переконанні, що в будуччині революційний уряд Росії не зможе не піти назустріч необхідним потребам життя краю».

Маємо також важливий акцент про перешкоди, які чинить Тимчасовий уряд Генеральному Секретаріату: «Головною з них є відношення Тимчасового уряду до Генерального секретаріату, яке в значній мірі не відповідає ним же затвердженій інструкції Секретаріатові. Відповідно п. 5 інструкції, уповноваження Тимчасового уряду переводяться в життя за посередництвом генеральних секретарів, як і відповідно п. 6 тієї ж інструкції, місцеві власті краю звертаються до Генерального секретаріату, який по порозумінні з Тимчасовим урядом передає розпорядження й вказівки уряду місцевим властям».

У меморандумі зроблено важливий наголос, що діяльність Генерального Секретаріату відбувається у правовому полі: «Інструкція Генеральному секретаріатові 4 серпня сего року офіційно видана за підписом міністра – голови Тимчасового правительства і з контрасигнатурою міністра юстиції, має без сумніву характер акту законодавчого, обов'язкового до виконання для всіх, в тому числі і перш за все для Тимчасового правительства».

Систематичне порушення Тимчасовим правительством виданого ним самим законодавчого акту не може бути переконуюче обґрунтовано на тому формальному міркуванні, що ще не видано докладну інструкцію Генеральному секретаріатові з ближчим означенням його діяльності. Ця остання інструкція має визначити окремі сторони діяльності Генерального секретаріату, в загальних же, але досить ясно закреслених рисах, ця діяльність вказана в офіційному акті 4 августа і має переводитись негайно в напрямкові, зазначеному згаданим актом» [11, с. 341-343].

Отже, таке тлумачення Генеральним Секретаріатом перебігу подій дає підстави вважати, що його діяльність носила правовий характер і не протирічила законодавчим ухвалам Тимчасового уряду. Це стосується, зокрема, і вироблення нормативно-правових основ розвитку «Вільного козацтва».

14 жовтня 1917 року на засіданні Генерального Секретаріату вчергове було «...вислухано і коротко обговорено доклад комісії про вироблення проекту статуту «Вільного козацтва». Доручено комісії внести певні зміни в статуті і подати на ухвалу Секретарства» [2, с. 115].

Важливим чинником підготовки нормативно-правових актів щодо «Вільного козацтва» була підтримка українського уряду українцями-військовими діючої армії. У наказі делегатам на 3-й Всеукраїнський військовий з'їзд Український комітет 9-ї армії (18 жовтня 1917 року) наголошував (мова документу – Б.С.): «Вільне козацтво», як народня збройна сила, що підтримує свої революційні установи, які творитимуть Республіку Україну, повинно бути організоване в кожному селі на підставах, які виробить вищий військовий орган. Об'єднане «В.к.» має ввійти в тісний контакт з українськими військовими частинами і тими військовими відділами кубанців, що на основі згоди ЦР з Кубанською Республікою, мають підтримувати визволення України» [13, арк. 29].

Проведена робота щодо редакції статуту не влаштувала українських урядовців. На одному з наступних засідань Генерального Секретаріату (16 жовтня 1917 року) було



«обговорено справу з статутом «Вільного козацтва» і доручено комісії остаточно переробити проект статуту» [11, с. 345].

Відповідно до протоколу від 20 жовтня 1917 року на засіданні Генерального Секретаріату було «вислухано і обговорено перероблений, згідно з вказівками Генерального секретаріату, проект статуту «Вільного козацтва».

Ухвалено: роздати примірники статуту усім секретарям і остаточно переглянути статут в засіданні 21 жовтня» [11, с.355].

21 жовтня 1917 року Генеральний Секретаріат констатував, що Статут «Вільного козацтва» остаточно переглянуто і проект ухвалено. Документ було вирішено передати на розгляд Центральної Ради.

На час відсутності В.Винниченка доручалося виконувати обов'язки генерального секретаря внутрішніх справ і голови Секретаріату – генеральному писару О.Лотоцькому [11, с. 346]. Саме на нього в найближчий час покладалося завдання подальшого розгляду цього акту.

Отже, можемо констатувати, що проект Статуту «Вільного козацтва» фактично проішов процедуру прийняття нормативно-правових актів – підготовку та обговорення.

Між тим, стан, в якому перебували українські землі, потребував невідкладних дій щодо забезпечення правопорядку. На засіданні Малої Ради 24 жовтня 1917 року розглядалося питання про погроми. В.Рудницький, який представляв Польський демократичний централ, вніс Генеральному Секретаріату запитання: «чи відомо йому про ті погроми, убивства та грабежі, які тепер так часто робляться дикими юрбами солдатів, і яких заходів думає Генеральний секретаріат вжити для того, щоб цей безлад припинити. Годі уже засипати край відозвами та іншими бумажками! Треба взятися за справжнє діло, бо інакше всі здобутки нашої культури загинуть від диких вандалів, котрі насувають з фронту... І тут лишилися уже не місяці і навіть не тижні, а може дні...». У відповіді від імені Генерального Секретаріату О.Лотоцький, зокрема, повідомив «про ті заходи до забезпечення в краю ладу, які робить Генеральний секретаріат. Мається на думці цілковито реорганізувати міліцію, для якої мають бути заведені особні школи. Також покладаються надії на «Вільне козацтво».

В.Рудницький на пояснення заявив, що вони його цілком не задовольняють: «Треба якихось реальних заходів. Сама міліція тут нічого не допоможе... Ті люди, котрі тепер проходять через Україну, лишать на ній тільки голу землю, бо вони з Україною нічим не зв'язані. Нам і нашим дітям тут треба жити і ми повинні боронити свій край. Коли ті харцизи будуть почувати, що на Україні вони зустрінуть не тільки опір міліції, а опір збройної сили місцевої людності, то тоді вони не будуть так сміливо руйнувати нашого краю» [11, с. 358].

Остаточне рішення про затвердження Статуту, не зважаючи на загрозливе становище, дещо загальмувалося. Проте, у цьому випадку маємо і певний позитивний момент. Українська Центральна Рада III Універсалом 07 листопада 1917 року проголосила Українську Народну Республіку. Отже, з цього часу нормативно-правові акти приймалися від імені УНР, що й визначало їх юридичну силу.

У пояснювальній записці до Статуту «Вільного козацтва» директора адміністративно-політичного відділу зазначалося: «Населення на Україні само намітило шлях і форму організації, котра зможе багато допомогти в справі запровадження спокою та доброго ладу в країні і захистить його до певної міри від небезпеки – ся організація – «Вільне Козацтво». На думку авторів записки, Статут є проявом того, що «Вільне Козацтво» є одночасно організацією як «приватно-правною», так і «публічно-правною» [2, с. 393].

Врешті Статут було затверджено Генеральним Секретаріатом 13 листопада 1917 року.

Статут «Вільного козацтва» України структурно складається з преамбули та семи розділів, у яких послідовно викладені мета і територія діяльності товариства, питання членства в товаристві, створення та внутрішня організація товариства (в окремому розділі – організаційні аспекти військових формувань вільних козаків), питання фінансування та діловодства, а також порядок скасування (припинення) товариства.



В преамбулі Статуту визначено, що назву «Вільне козацтво» мають виключно ті організації, які засновуються на підставі ухваленого Генеральним секретаріатом Української Народної Республіки Статуту «Вільного козацтва».

У цьому проявляється нормативно-правовий характер Статуту як формалізованого документа, яким регламентується діяльність «Вільного козацтва» – особливої форми «об'єднання громадян України» (§ 1 Статуту).

В § 1 Статуту своєю метою товариство визначає «фізичний і духовний розвиток своїх членів, громадське виховання їх і підтримування спокою на Україні». Такі завдання товариство ставило перед собою у тому числі, вочевидь, і на очікуване мирне післявоєнне майбутнє, а на час війни «Вільне козацтво» декларує також боротьбу з дезертирством, вжиття заходів при демобілізації («щоб не був порушений порядок та спокій населення»), охорону громадян та майна мешканців від знищення та грабежів.

Передбачалося, що вищенаведені цілі будуть досягнуті як через суто соціально-культурну діяльність товариства (організація зібрань, лекцій, читань, видавництво та поширення газет, журналів, книжок, влаштування концертів та вистав, проведення заходів спортивного виховання), так і через створення «кінних і піших муштрових козаків і козачої молоді, пожежних дружин» для «охорони громадського спокою і добробуту» (§ 2 Статуту).

Товариства є юридичними особами, наділеними відповідними (зокрема, майновими) правами: «... можуть всіма законними способами здобувати і відчужувати права маєткові, в тім числі право власності і інші права і майні нерухомі, зав'язувати умови, приймати на себе обов'язки, позивати і відповідати на суді, а також приймати жертви і одержувати спадщину по заповітах» (§ 3 Статуту).

Члени товариства поділяються на дійсних та почесних («з правом рішучого голосу в усіх зібраннях і закладах громади товариства», тобто з правом вирішального голосу) і співробітників (з правом «дорадчого голосу»).

Відповідно до § 5 Статуту до товариства може бути обраний кожний мешканець України (хоча у § 1 Статуту йдеться саме про «громадян України») не молодше 16 років, не обмежений в правах «карним законом», який визнає Статут і буде його виконувати. Додатково § 1 Статуту гарантує право на участь у товаристві «без різниці національності і полу».

Єдиний виняток щодо членства, який міститься у Статуті, – це те, що «козаки, що на дійсній військовій службі, можуть біти тільки співробітниками, котрі працюють в товаристві в часи вільні від службових обов'язків». Тобто такі особи позбавляються права вирішального голосу та безпосереднього впливу на товариства і можуть долучатися до діяльності товариств на фактично волонтерських засадах.

Заснування товариства «Вільного козацтва» у певній місцевості можливе за наявності не менше 20 «членів-учредителів», кандидатури яких підлягають затвердженню волосною народною управою (в містах – міською управою).

§ 8-10 Статуту врегульовано порядок набуття членства в товаристві, яке здійснюється за рішенням зборів товариства, та припинення членства.

Варто відмітити, що окрім добровільного виходу з товариства, виключення з товариства через несплату членських внесків чи за постановою загальних зборів громади товариства у зв'язку з порушенням Статуту або іншими вчинками, особа може бути виключена з товариства постановою повітової народної управи (в містах – міської управи), тобто органу державної влади. У той же час за мотивованою заявою одного з членів товариства, волосної народної управи (в містах – міської управи) або повітового чи губерніального комісара питання про виключення члена може бути зняте з розгляду загальними зборами громади товариства.

Тобто вести мову про абсолютну самоврядність (один з основоположних принципів утворення і діяльності громадських об'єднань за Законом України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI) «Вільного козацтва» як об'єднання громадян не доводиться. Зазначене, ймовірно, зумовлено парамілітарним характером діяльності «Вільного козацтва» та особливостями воєнного часу.



Розділ III Статуту визначає компетенцію, склад і порядок організації роботи органів управління (загальних зборів та ради громади) та контролю (ревізійна комісія) товариства.

Загальні збори є по суті вищим органом управління товариства, який визначає «характер і напрямок діяльності громади в своєму районі згідно з завданням § 1; ... вибирають урядових осіб і вирішують питання про вибори і виключення членів». § 14-18 Статуту визначають порядок скликання зборів, кворум, порядок голосування та прийняття рішень зборами.

Виконавчим органом товариства є рада громади у складі п'яти осіб, а ревізійна комісія «має право, коли найде потрібним, робити ревізію грошових сум, книжок і всього майна громади і обов'язково не менше одного разу на рік» (§ 19-27 Статуту).

Крім того, у розділі III Статуту окремі положення присвячені питанням об'єднання заснованих по селах і містах громад в волосні, повітові і губерніальні громади «Вільного козацтва», організації їх діяльності.

Військова складова діяльності «Вільного козацтва» врегульована у розділі IV Статуту.

Так, відповідно до § 37 Статуту «в кожній громаді можуть закладатися з членів громади товариства, кінні і піші отряди вільних козаків, котрі зуться муштровою сотнею незалежно від кількості козаків».

Для набуття статусу дійсного козака сотні кандидат має скласти урочисту присягу, а перед цим – іспит «в знанні статуту та інструкцій», зарекомендувати себе як активний і корисний для громади.

Управління сотнею здійснюється сотенними козацькими зборами та сотенною старшиною (у складі сотника, підсотника і писаря). Також обирається «бунчужний, скарбник, складник і на випадок походу обозний і кашовар».

Кожна сотня ділиться на чоти (на чолі з чотником – старшим або молодим урядником), чоти – на рої (на чолі з ройовим – молодшим урядником або приказним), а рої – на зони (на чолі з зонним – приказним). В склад зони входить 4-6 осіб.

Сотні в межах волості об'єднуються в курінь (§ 46 Статуту), курені повіту (§ 50 Статуту) – в полк, а полки губернії – в кіш (§ 54 Статуту). Управління куренями, полками та кошами здійснюється зборами представників козаків відповідно куреня, полку чи коша, а також старшиною куреня, полковою або кошовою старшиною. Згідно з § 58 Статуту на чолі всіх об'єднаних кошів стоїть генеральний секретар внутрішніх справ або його товариш, призначений Генеральним секретаріатом.

Про заснування муштрової соті «Вільного козацтва», а також про об'єднання у курені, полки і коші потрібно повідомити органи державної влади – по адміністративній вертикалі аж до Генерального секретарства внутрішніх справ.

За загальним правилом діяльність муштрових сотень по охороні порядку проводиться під керівництвом місцевих органів влади. У виняткових випадках («у випадках негайних») «сотня виступає самостійно під керівництвом своєї старшини», а старшина при цьому повинна повідомити про це місцеву адміністрацію і діяти за її вказівками та розпорядженнями. Обшуки («трус») та арешти здійснюються виключно за дорученням органів адміністративної або судової влади.

Діяльність козаків «за допомогу по охороні громадського спокою» не оплачується.

Очікувалося, що деталізація прав і обов'язків козаків та козацької старшини буде встановлено особливою інструкцією, затвердженою генеральним секретарем внутрішніх справ (§ 67 Статуту). Проте цього так і не сталося аж до моменту ліквідації вільнокозачого руху як такого.

Відповідно до розділу V Статуту фінансування діяльності товариств «Вільного козацтва» здійснюється за рахунок членських внесків, пожертв та доходів від соціально-культурних заходів і роботи.

Діловодство як «цивільних» рад товариств, так і військових підрозділів товариств (сотень, куренів, полків, кошей) керується писарем (розділ VI Статуту).

Останнім VI розділом Статуту врегульовано порядок скасування товариств, що може відбутися як за рішенням загальних зборів громади (потребувало 2/3 голосів), так і за



постановою повітової народної управи, губерніяльної народної управи, генеральним секретарем внутрішніх справ або Генеральним секретаріатом (в залежності від рівня громади – сільська, волосна, повітова чи губерніяльна).

Статут було оприлюднено 09 грудня 1917 року на сторінках «Вістника Генерального секретаріату Української Народньої Республіки» [11, с. 435-440].

Висновки. Підготовка і прийняття Статуту з повним правом можна вважати правотворчим та нормотворчим процесом. Він пройшов відповідні стадії, які диктували підготовку нормативно-правового акту, попередній розгляд проєкту, його обговорення, доопрацювання та прийняття. Статут був затверджений та оприлюднений. Він відіграв позитивну роль у розвитку вільнокозацького руху та боротьбі вільних козаків за українську державність в 1917-1918 роках в умовах війни радянської росії проти Української Народньої Республіки.

Крім того, детально проаналізувавши зміст Статуту «Вільного козацтва», варто констатувати, що товариствам «Вільного козацтва» загалом були притаманні ознаки громадських об'єднань за чинним законодавством України, які утворюються і діють відповідно до Закону України «Про громадські об'єднання» від 22 березня 2012 року № 4572-VI, з окремими елементами та особливостями, які характерні громадським формуванням з охорони громадського порядку і державного кордону за Законом України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» від 22 червня 2000 року № 1835-III або окремим суб'єктам з питань підготовки і ведення національного спротиву за Законом України «Про основи національного спротиву» від 16 липня 2021 року № 1702-IX.

І надалі вітчизняне суспільство зможе звертатися до ключових ідей і підходів, закріплених Статутом «Вільного козацтва», при розробці сучасних форм протидії зовнішнім загрозам суверенітету України.

Список використаних джерел:

1. Мироненко О. Вільне козацтво. Юридична енциклопедія: в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. Київ: «Укр. енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 1. С. 474.
2. Лободаєв В. Революційна стихія, Вільнокозацький рух в Україні 1917-1918 рр. К. 2010. 672 с.
3. Верстюк В. «Вільне козацтво» в полоні історіографічної традиції. *Український гуманітарний огляд*. К., 2001. Вип. 6. С. 40 – 84.
4. Верстюк В. «Вільне козацтво» в Українській революції 1917 - 1921 рр. Історія українського козацтва: Нариси у двох томах / Відп. ред. В.А. Смолій. К. 2011. Т. 2. С. 415-460.
5. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. К. 1999. 976 с.
6. Голубко В.Є. Армія Української Народної Республіки. 1917–1918: утворення та боротьба за державу. Львів, 1997. 275 с.
7. Мельничук К. Вільне козацтво України періоду Центральної Ради. *Збірник наукових праць Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.С. Сковороди. Серія «Історія та географія»*. Харків. 2001. Вип. 8. С. 130 – 139.
8. Тютюнник Ю. Революційна стихія. *Дзвін*. 1991. № 8. С. 92 – 107.
9. Гаврилюк Ілько. Другий військовий з'їзд. *Збірник пам'яті Симона Петлюри (1879 – 1926)*. К., 1992. С. 203-209.
10. Щусь О. Й. Всеукраїнські військові з'їзди. Історичні зошити. К. 1992. 86 с.
11. Українська Центральна Рада: Документи і матеріали. У 2 т. – Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. К., 1996. 590 с.
12. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Історія держави і права України, 1917–1920: навчальний посібник. К., 1997. 208 с.
13. ЦДАВО України. Ф. 4078. Оп. 1. Спр. 19.

